UN PROTECTOR AL ARTEI ŞI CULTURII MOLDOVENEŞTI — ALEXANDRU LĂPUŞNEANU

DE

GH. PUNGA

Preocupaţi în special de activitatea sa politică, cercetătorii nu au surprins decît parţial înfăptuirile cultural-artistice ale domniei lui Alexandru Lăpuşneanu. Cauza trebuie căutată, în primul rînd, în faptul că mulţi istorici nu au renunţat la unele prejudecăţi, continuînd să fie influenţaţi de imaginea denaturată a acestui voievod transmisă posterităţii de adversarii săi politici şi religioşi. Aşa se explică de ce Alexandru Lăpuşneanu a fost apreciat, de cele mai multe ori, ca o „figură plină de contradicţii" sau „prototipul tiranului", caracteristici care păreau a fi incompatibile cu o activitate cultural-artistică remarcabilă. Această „capcană" nu a putut fi evitată nici de N. Iorga, care, în lucrările sale de tinereţe, avea să scrie că Alexandru Lăpuşneanu nu a fost o personalitate vrednică de luare aminte deoarece „nimic în istoria Moldovei nu pleacă de la dînsul, nimic din rosturile esenţiale ale istoriei Moldovei nu se întrupează în el" [1]. Treptat, pe măsura acumulării de noi informaţii, viziunea marelui nostru istoric s-a schimbat, el recunoscînd faptul că acest voievod „cu toate defectele sale, a fost după principi efemeri, iarăşi un domn stăpînind cu o oarecare strălucire" [2]. Mai mult, în sinteza sa de istoria românilor, elaborată spre sfîrşitul vieţii, N. Iorga a fost unul dintre primii noştri istorici care a văzut în Alexandru Lăpuşneanu „omul iubitor de învăţătură ce a fost întotdeauna acest viteaz", elogiind în acelaşi timp, şi marile sale planuri artistice [3]. Între timp, au apărut unele studii care au reconsiderat activitatea cultural-artistică a acestei domnii, nevalorificîndu-se, totuşi, întregul material documentar referitor la opera de mecenat a lui Alexandru Lăpuşneanu.

Venind în întîmpinarea acestui deziderat, în cele ce urmează vom încerca să reliefăm amploarea creaţiei culturale a acestor ani, apelînd la cele mai semnificative izvoare, unele dintre ele nefiind semnalate de istoriografia noastră sau fiind puse pe seama altor domni. Acesta este şi cazul unui raport nedatat, intitulat *Scurtă „Descriere" a Valahiei odinioară Flaccia, colonie a romanilor*, expediat papii de trimisul său Giovanni Francesco Commendone. Relatarea începe cu explicaţia dată numelui de Valahia care „se împarte în două părţi şi în două state" : cel din sud numit „Transalpina", iar celălalt „Moldova.". Deoarece informaţiile cuprinse în ultima sa parte sînt deosebit de interesante, rămînînd încă nevalorificate de istoriografia noastră, o reproducem în totalitate : „Acum domneşte asupra lor Alexandru voievodul sau palatinul care îşi trage obîrşia de la Dracula, odinioară rege al valahilor, bărbat însemnat şi preacinstitor al religiei creştine ; acesta în răstimp de puţini ani a refăcut cele mai multe biserici din Valahia, năruite de vechime, şi s-a îngrijit să clădească unele din temelie. Apoi este foarte darnic în împodobirea bisericilor şi cumpărarea vaselor sfinte trebuitoare pentru slujba dumnezeiască. Căci s-a îngrijit să se zugrăvească şi la Roma viaţa

[1] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediţie îngrijită de Adrian Anghelescu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1981, p. 135.

[2] Idem, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. II, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1969, p. 441.

[3] Idem, *Istoria românilor*, vol. V, Bucureşti, 1937, p. 37 şi 129.

lui Hristos pe o pînză de argint şi să se împodobească bogat cu aur. Puterea palatinului Valahiei este atît de mare încît adesea înaintaşii lui, strîngînd dintre ai lor o armată de treizeci de mii de călăreţi, s-au luptat cu polonii ; ba chiar Ştefan, palatinul Valahiei, a înfrînt armata nespus de numeroasă a turcilor. Aşadar s-ar părea că nu ar fi nechibzuit dacă preasfîntul nostru stăpîn ar porunci să i se vestească acelui principe conciliul ; căci ar putea uşor să fie cîştigat de îndemnurile sanctităţii voastre ca să trimită şi el delegaţii săi la conciliu [4].

N. Iorga, primul editor al acestui raport, considera că el ar fi putut fi redactat pe la 1574, cînd Commendone se afla în Polonia în calitate de cardinal şi deci voievodul Alexandru de „acum" care îşi trage obîrşia de la Dracula ar fi domnul muntean Alexandru Mircea (1568—1577), iar papa care proiectase conciliul era identificat cu Grigore al XIII-lea (1572—1585) [5]. Cu ocazia reeditării recente a acestui raport s-a acceptat aceeaşi datare şi, deci, şi identificările propuse cu aproape un veac în urmă de marele nostru istoric [6]. Ambii editori se pare că au fost influenţaţi de obîrşia acestui voievod din Dracula „odinioară rege al valahilor" ca şi de denumirea de Valahia dată ţării asupra căreia a domnit. Nu s-a observat însă că şi secretarul cardinalului, Antonio Maria Graziani, care l-a însoţit în misiunile sale pe Commendone, îl numeşte tot „Dracula" pe domnul Moldovei care a primit de la Matei Corvin Ciceul şi Cetatea de Baltă [7]. De asemenea, şi în descrierea teritoriului est-carpatic datorată acestui călător italian „Valahia" se împarte în „Transalpina" şi „Moldova", dar cea de-a doua provincie, asupra căreia stăruie, este numită în continuare doar „Valahia" [8]. Din alte cîteva documente cunoaştem că şi Commendone s-a interesat doar de situaţia Ţării Moldovei şi nu şi de cea a Munteniei. De altfel, chiar în raportul cardinalului, Ştefan cel Mare este numit, probabil sub influenţa cancelariei poloneze, „palatinul Valahiei", deci al Moldovei şi nu al Ţării Româneşti. Pe de altă parte, există în acest raport o informaţie care ne permite nu numai să identificăm pe acest principe Alexandru, dar chiar să datăm cu o oarecare precizie momentul redactării lui ; este vorba de sugestia făcută papii în legătură cu invitarea acestui voievod la un conciliu iniţiat de lumea catolică. Or, se cunoaşte că Giovanni Francesco Commendone a fost secretarul papii Iuliu al III-lea (1550—1555), care în 1551 a încercat să redeschidă conciliul de la Trident. Pentru aceasta Commendone a fost trimis în misiune de propagandă la principii catolici din Occident dar nu a reuşit să obţină rezultate favorabile, conciliul întrerupîndu-se în aprilie 1552. Sub papa Pius al IV-lea (1559—1565) s-a intensificat propaganda în vederea redeschiderii amintitului conciliu. Pentru a se obţine adeziunea împăratului habsburgic, acelaşi Commendone este trimis ca nunţiu apostolic, începînd cu 1 ianuarie 1561. Ulterior a revenit la Viena în calitate de reprezentant al cardinalilor conciliului, trecînd, mai tîrziu, prin Prusia Orientală în Polonia, unde a încercat să obţină adeziunea regelui iagellon la o ligă creştină antiotomană [9]. În timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu, acest cardinal s-a aflat temporar în Regatul polon, unde se pare că sosise în noiembrie 1563 [10]. Spre sfîrşitul acestui an sau la începutul celui următor, el a vizitat, împreună cu A. Laski, hotarele Ţării Moldovei [11]. Ca urmare a iniţiativei acestui papă,

---

[4] Idem, *Documente geografice*, p. I, Bucureşti, 1900, p. 13—15, text latin. Am folosit trad. românească din *Călători străini despre ţările române*, vol. II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970, p. 375—376, cu menţiunea că am identificat pe „Dracula" cu Vlad Ţepeş şi nu cu Vlad Dracul.

[5] N. Iorga, *op. cit.*, p. 13—14.

[6] *Călători străini despre ţările române*, vol. II, p. 374.

[7] Émile Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 197. Şi maghiarul Ioan Czimor Decsi de Baranya îl numea pe Ştefan cel Mare tot „Dracula" (*Călători străini despre ţările române*, vol. III, p. 216).

[8] *Ibidem*, vol. II, p. 381—384.

[9] *Ibidem*, p. 372—374, unde Maria Holban prezintă pe larg activitatea acestui cardinal.

[10] Hans Petri, *Relaţiunile lui Iakobus Basilikus Heraclides zis Despot vodă cu capii reformaţiunii*, Bucureşti, 1927, p. 29.

[11] Graziani menţionează venirea patronului său cardinalul Commendone pînă la marginea Moldovei unde a văzut distrugerile provocate de luptele din anul 1563 (Émile Legrand, *op. cit.*, p. 216). Şi la 16 martie 1565, Commendone se afla în Polonia de unde scria cardinalului Borromeo în legătură cu prinderea şi decapitarea pretendentului moldovean Pavel Paşco (N. Iorga, *Iarăşi ştiri nouă despre Despot*, în „Revista istorică", II (1916), nr. 7—9, p. 135) ; la 28 octombrie 1566, vicecancelarul Poloniei îl informa pe Commendone despre faptul că Alexandru Lăpuşneanu se afla în tabără pentru a întîmpina un atac al

dar și a activității desfășurată de Commendone, conciliul de la Trident — unul din cele mai importante din istoria bisericii — a fost reluat în ianuarie 1562, lucrările sale încheindu-se la 4 decembrie 1563. De remarcat este faptul că în sesiunea a XXIV-a, conciliul a decis să se renunțe la aruncarea anatemei asupra ortodocșilor, probabil în vederea unei mai strînse colaborări cu țările de această religie din răsăritul Europei care nu acceptaseră Reforma [12]. Între acestea se afla desigur și Moldova lui Alexandru Lăpușneanu, domnul care a apărat ortodoxismul cu mult zel, neacceptînd pătrunderea ereziilor protestante la est de Carpați. Într-adevăr, la 9 aprilie 1561, din Roma, papa Pius al IV-lea îi scria lui Alexandru Lăpușneanu cerîndu-i să-și trimită, alături de ceilalți principi creștini, solii săi la conciliul general convocat la Trident împotriva reformaților; dacă o va face, domnul Moldovei urma să fie declarat principe creștin [13]. Este foarte probabil ca scrisoarea să fie rezultatul raportului trimis de Commendone cu cîteva luni mai înainte, probabil după 1 ianuarie 1561, cînd acest nunțiu papal pleca în Imperiul habsburgic. De altfel, încă din anii anteriori domnul Moldovei stabilise contacte cu lumea creștină care, profitînd de revolta fiului lui Soliman, încerca să organizeze o cruciadă antiotomană. Între anii 1559—1561, legăturile lui Alexandru Lăpușneanu cu venețienii, Habsburgii și cu marele duce al Prusiei au fost deosebit de intense; cu această ocazie, probabil, solii domnului Moldovei au ajuns și la papa Pius al IV-lea căruia i-au dăruit acea luxoasă broderie [14]. Invitarea lui Alexandru Lăpușneanu la conciliul de la Trident ca și legăturile sale cu papa au dus pe unii istorici la concluzia că acest domn a fost „protectorul cultului catolic", afirmîndu-se chiar că a avut predilecție pentru această religie [15]. Contactele lui Alexandru Lăpușneanu cu înaltul pontif nu trebuie excluse, dar ele se explică doar prin faptul că ambii suverani aveau aceleași interese: stăvilirea Reformei în zonele lor de influență. De cîteva ori solii habsburgi aflați în Moldova la curtea lui Despot au raportat împăratului că „Alexandru Moldoveanul a silit toate națiunile de tot felul fără deosebire să se boteze din nou și să urmeze religia moldovenilor, lipsindu-i de religia lor proprie" [16]. În schimb, Despot „i-a dat fiecăruia dreptul lui, restituind chiar ungurilor bisericile lor, și se țin predici în public împreună cu slujba protestantă, împotriva edictului lui Alexandru tiranul" [17].

Informațiile din raportul lui Commendone puteau fi culese din mediul polonez, unde, încă din prima domnie, Alexandru Lăpușneanu era cunoscut ca un mare ctitor. Sugestivă este în acest sens o entuziastă scrisoare trimisă la 18 martie 1592 de Frăția ortodoxă din Lemberg fiului nelegitim, Aron vodă, în care se remarca faptul că tatăl său a fost un „mare binefăcător al multor creștini și toți care aveau nevoie alergau la dînsul ca niște copii la tatăl lor cel milostiv", recunoscînd faptul că „au avut de la dînsul mare ajutor și biserica Uspenia din orașul nostru a fost clădită aproape numai cu cheltuiala lui" [18]. Informațiile externe referitoare la opera de mecenat a lui Alexandru Lăpușneanu sînt confirmate și de numeroase izvoare narative și documentare interne. Cronicarul Eftimie considera că acest domn „a făcut mare cinste bisericii din Țara Moldovei și cinstitelor mănăstiri" [...] relevînd faptul că „slava înaripată despre dînsul s-a răspîndit peste țări și mult se povestea peste tot pămîntul luminat

---

lui A. Laski (I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului. II. Documente politice (1526—1788)*, București, 1914, p. 14.)

[12] *Larousse du XX-e siècle*, publié sous la direction de Paul Augé, Paris, 1933, p. 792, sub voce.

[13] Scrisoarea a fost publicată de două ori: Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/1, p. 388, nr. 361 și vol. II/5, p. 479—480, nr. 210.

[14] Ștefan Andreescu, *Alexandru Lăpușneanu și „cruciada tîrzie"*, în „AIIA", Iași, XIX (1982), p. 654—655; N. Iorga, *Nouveaux materiaux pour servir a l'histoire de Jacques Basilikos l'Heraclide, dit le Despot, prince de Moldavie*, București, 1900, p. 40—42.

[15] Hans Petri, *op. cit.*, p. 39; Adina Berciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova — Despot Vodă*, București, Editura Albatros, 1982, p. 99.

[16] *Călători străini despre țările române*, vol. II, p. 140—141; v. și p. 132.

[17] *Ibidem*, p. 192. Și Azarie scrie că odată cu revenirea lui Alexandru Lăpușneanu pe tronul Moldovei, „iarăși au strălucit razele binefacerii ortodoxiei. Și s-a stins tăciunile cu fumul necredinței, a fugit iarna întunecată a luteranilor necurați și a înflorit primăvara, pricină a tuturor chipurilor de bucurii, adică buna stare a bisericilor și în locul valurilor a zîmbit liniștea" (*Cronica lui Azarie*, în *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, Editura Academiei, 1959, p. 146).

[18] P. P. Panaitescu, *Fundațiuni religioase românești în Galiția*, în „BCMI", XXII, 1929, fasc. 59, p. 3.

de soare despre rîvna lui binecinstitoare şi despre dragostea lui către dumnezeu şi către sfintele biserici şi s-a făcut vestit numele său şi în toate părţile şi în domniile dimprejur“ [19]. Dacă cronicarul oficial al lui Alexandru Lăpuşneanu ar putea fi bănuit de subiectivism, în schimb, despre Azarie, care a scris după moartea acestui voievod şi din porunca lui Petru Şchiopul, nu se poate afirma acelaşi lucru. În cronica sa învăţatul călugăr arăta că Alexandru Lăpuşneanu „a început să zidească o mănăstire prea mare, în care este şi o biserică [...] preaîmpodobită cu frumuseţi, şi dacă dumnezeu ar trăi în cele ridicate de mîini omeneşti, ar rămîne mereu în aceasta, numită Slatina. Şi pe celelalte mănăstiri mai vechi le-a înzestrat şi le-a întărit şi le-a miluit şi a ridicat peste tot lăcaşurile dumnezeeşti [...] şi palatele domneşti şi le-a înnoit şi aşa au fost întocmite de dînsul acestea în chip cuminte şi înţelept“ [20].

Într-adevăr, comparativ cu Alexandru Mircea şi chiar cu alţi voievozi români, Alexandru Lăpuşneanu poate fi considerat unul dintre cei mai mari ctitori din Evul Mediu. Deşi a domnit relativ puţin şi într-o vreme deosebit de zbuciumată şi nesigură, izvoarele documentare confirmă faptul că el este domnul care, aşa cum scria Commendone, „a refăcut cele mai multe biserici din Moldova, năruite de vechime şi s-a îngrijit să clădească unele din temelie“. Între ctitoriile muşatine restaurate de acest voievod se numără Bistriţa şi Bisericanii, întemeiate de străbunul său domn, Alexandru cel Bun; a consolidat şi a mărit, în 1559, adăugîndu-i un pridvor spaţios, vechea biserică domnească a lui Bogdan I de la Rădăuţi; a făcut unele renovări la Putna; a ridicat un turn masiv făcînd şi alte construcţii la biserica Sf. Dumitru din Suceava, ctitoria lui Petru Rareş; a restaurat mănăstirea Neamţ, adăugînd şi bisericii de aici un pridvor. De asemenea, acestui evlavios domn i se datoresc în exclusivitate mănăstirile Slatina, Pîngăraţi, Socola, Vînători (Neamţ), Sf. Nicolae din ţarina Iaşilor, schitul lui Zosin şi probabil şi alte monumente, unele chiar cu caracter laic, ridicate în noua sa reşedinţă principală de la Iaşi [21]. Dintre toate se detaşează desigur complexul fortificat de la Slatina, pe care N. Iorga îl considera „un triumf al artei moldoveneşti“ [22], „cea mai mare şi mai strălucită mănăstire de pînă atunci, în Moldova şi Ţara Românească“ [23].

Pe lîngă propriile ctitorii, alte biserici şi mănăstiri, cum ar fi Voroneţul, Humorul, Putna, Căpriana, Moldoviţa, Dobrovăţul etc. au primit din partea acestui domn însemnate danii în bani, odăjdii, mori, sate, prisăci şi vii. Mai mult decît atît, în condiţiile expansiunii spre centrul Europei a lumii musulmane şi a extinderii Reformei pe spaţii tot mai întinse, Alexandru Lăpuşneanu a fost voievodul care şi-a asumat patronajul celei mai mari părţi a ortodoxismului european. De numeroase binefaceri s-au bucurat mănăstirile de la Muntele Athos: Vatopedul — „vechea noastră ctitorie“ —, Dionisiu, Xeropotam, Grigoriu, Karakallu; a ridicat din temelii şi a zugrăvit cea mai înaltă biserică de aici, ctitoria de la Dohiar, pe peretele căreia se păstrează portretele familiei domnului Moldovei [24]. Tot familia acestui voievod a răscumpărat toate bunurile mănăstirilor Karakallu şi Dohiar, făcîndu-le şi unele danii. Strînse relaţii a întreţinut Alexandru Lăpuşneanu şi cu patriarhul de Constantinopol Ioasaf, care a vizitat Moldova acelor vremuri [25], precum şi cu patriarhul de Ierusalim, Gherman — „ruda domniei mele“ — căruia i-a dăruit satul Ocna din ţinutul Orhei [26]. Cum era şi firesc, nu a fost uitată nici Serbia, ţara de origine a soţiei sale: la 6 august 1567, domnul Moldovei dăruia mănăstirii Milişevo, împreună cu Ruxandra, un foarte frumos aer [27]. O atenţie

---

[19] *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 124.

[20] *Ibidem*, p. 140—141.

[21] Alexandru Găină, *Biserica ortodoxă din Moldova în timpul domniilor lui Alexandru Vodă Lăpuşneanu (1552—1561; 1564—1568)* în „Studii Teologice“, nr. 7—10, 1976, p. 657—668.

[22] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 13.

[23] Idem, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, vol. I, Bucureşti, 1905, p. 108. Desigur că un asemenea domn nu putea să distrugă cetăţile Moldovei chiar dacă i-ar fi cerut-o turcii. Informaţia din cronica lui Ureche conţine însă un sîmbure de adevăr: cetatea Sucevei fusese distrusă parţial ca urmare a asediului la care a supus-o Tomşa; sub Hotin s-a aflat Despot cu o mare oaste pentru a lua cetatea de la A. Laski, iar sub zidurile cetăţii Neamţului a fost înfrînt pretendentul Ştefan (1566).

[24] Th. Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din sfîntul munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 118, 165, 199, 219, 228—229, 240.

[25] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 42.

[26] D I R, A, XVI/2, p. 124, nr. 117. Pentru legăturile Ruxandrei cu muntele Sinai vezi Hurmuzaki, *Documente*, XIV/3, Bucureşti, 1936, p. 1—2.

[27] St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldova cu Ardealul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, p. 275. Frumoase broderii de

specială a acordat Transilvaniei, unde, după cum se cunoaşte, tocmai în aceşti ani Reforma făcea mari presiuni asupra românilor. S-a relevat astfel, faptul că Alexandru Lăpuşneanu i-a sprijinit pe ortodocşii de peste munţi şi, în primul rînd, pe cei grupaţi în jurul bisericii din Şcheii Braşovului [28]. Se pare că tot în urma intervenţiei acestui domn a fost numit în 1557 şi episcopul Cristofor de la Geoagiu „după rugăciunea unor credincioşi ai noştri şi pentru meritele, virtuţile şi cunoştinţele speciale de limbă şi literatură grecească", după cum menţiona însăşi „crăiasa" Ardealului [29]. Nu s-a observat însă pînă astăzi faptul că atunci cînd episcop ajunge preotul Gheorghe, un propăvăduitor al calvinismului, „Socotelile Sibiului" menţionează sosirea, în februarie 1561, a unei solii moldovene care „se plînge acestuia în numele gloriosului Alexandru voievod al Moldovei" [30]. În sfîrşit, protectoratul său nu putea să nu aibă în vedere şi Polonia, regat în care locuiau mulţi ortodocşi ameninţaţi şi ei de Reformă; pentru aceştia domnul Moldovei a construit în Lwow o elegantă şi somptuoasă biserică. Grija sa faţă de ortodocşii din acest oraş reiese şi din scrisoarea din 22 februarie 1558 în care Alexandru Lăpuşneanu exclama: „deşi locuiţi în mijlocul disidenţilor, voi nu v-aţi părăsit religa" [31]. Spre sfîrşitul primei domnii, cînd zelul religios al ortodocşilor din Lwow scăzuse, domnul Moldovei le scria că „în cazul în care nu veţi urma sfaturile noastre, nu ne vom mai interesa de voi" [32].

În cea mai mare parte, ctitoriile acestei perioade sînt remarcabile opere de artă care reprezintă o veritabilă punte de legătură între epoca ştefaniană şi aceea a familiei Movileştilor. Ceea ce caracterizează însă arhitectura acestui mijloc de veac este marea dorinţă spre înnoire şi tendinţa spre vastitate şi fast, specifică „oamenilor noi", care urma să uimească pe contemporani şi urmaşi şi să legitimeze domnia acestei familii [33]. Aşa se explică, probabil, de ce, spre deosebire de domnii care l-au precedat, Alexandru Lăpuşneanu a ţinut să afişeze cu ostentaţie pe monede şi pe pisanii stema dinastică elaborată de Ştefan cel Mare [34]. Ca şi în alte domenii de activitate, şi în arhitectură acest voievod a fost un adept al inovaţiilor; fără a rupe legătura cu tradiţia, ctitoriile acestor ani, prin elementele renascentiste, reuşese să se sincronizeze cu înfăptuirile artistice ale Europei. Numeroase izvoare demonstrează gustul şi rafinamentul artistic al acestui domn: ctitoriile sale au fost ridicate şi împodobite nu numai de moldoveni, dar şi de zidari ardeleni sau pictori şi meşteri veneţieni chemaţi de Alexandru Lăpuşneanu, care, pe lîngă materialele locale, foloseau marmură de Haţeg şi vopsele aduse din Polonia [35]. De asemenea, domnul a avut grijă ca şi interiorul bisericii ortodoxe din Lwow să fie zugrăvit „pe toţi pereţii, de sus pînă jos, cum este obiceiul, cu culori bune, pentru ca pictura să fie frumoasă [36].

Contemporan cu Coresi, acest om al Renaşterii care a călătorit mult înainte de ocuparea tronului Moldovei, s-a preocupat şi de înflorirea unei culturi livreşti. De altfel, considerăm că Alexandru Lăpuşneanu a restaurat şi a ctitorit numeroase biserici şi mănăstiri gîndind nu doar la funcţia lor religioasă, ci şi la rolul acestora în dezvoltarea învăţămîntului. Ca şi în

---

cult au fost realizate din porunca domnului sau a unor boieri pentru ctitoriile din ţară (v. Corina Nicolescu, *Mănăstirea Slatina*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Meridiane, 1967; Petre S. Năsturel, *Un patrafir de la Ion Moţoc vornicul*, în „MMS", XXXVII, 1961, nr. 9—12, p. 666—673).

[28] V. Olteanu, Remus Faust, *Preoţi ai bisericii „Sf. Nicolae" din Şcheii Braşovului şi legăturile lor cu Muntenia şi Moldova*, în „MMS", nr. 9—12, 1978, p. 743. Faptul că Alexandru Lăpuşneanu apare în pomelnicul bisericii Sf. Nicolae demonstrează, credem, sprijinul acordat acestei ctitorii româneşti de domnul Moldovei (N. Iorga, *O descoperire privitoare la biserica Sfîntul Nicolae din Şcheii Braşovului*, în „AAR, Mem. Secţ. Ist.", S. III, tom. XXII (1939—1940), p. 1—5.

[29] Ştefan Meteş, *Istoria bisericii româneşti din Transilvania*, vol. I, Sibiu, 1935, p. 75.

[30] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XI, p. 874. Acest preot a ajuns apoi episcop al calvinilor (Hurmuzaki, *Documente*, II/5, p. 601—602).

[31] Hurmuzaki—Bogdan, *Documente*, *Supliment*, II/1, p. 205—206, nr. 100.

[32] *Ibidem*, p. 220—222, nr. 112.

[33] Răzvan Theodorescu, *Itinerarii medievale*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1979, în special cap. *Cîtiva „oameni noi", ctitori medievali.*

[34] Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977, p. 112—113.

[35] Vasile Drăguţ, *Pictura murală din Moldova. Sec. XV—XVI*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1982, p. 36.

[36] Hurmuzaki—Bogdan, *Documente*, *Supliment*, II/1, p. 249—250.

perioada anterioară, şi în timpul domniei lui, pe lîngă marile ctitorii, precum Neamţ, Bistriţa, Putna şi Slatina, funcţionau şcoli mănăstireşti unde se învăţau cititul şi scrierea, muzica bisericească sau se pregăteau diecii şi copiştii care, aşa cum vom încerca să relevăm mai jos, nu se rezumau doar la o transcriere mecanică a actelor de cancelarie sau a cărţilor de ritual şi teologie. În Moldova acestor ani existau centre cu tradiţie în domeniul muzicii bisericeşti, din moment ce tineri din regiuni în care Reforma avea ascendent, cum ar fi Polonia erau chemaţi de Alexandru Lăpuşneanu să studieze aici. Este, astfel, cunoscută scrisoarea adresată în 1558 liovenilor de domnul Moldovei prin care îi invita să trimită „patru diaconi tineri şi buni şi noi îi vom învăţa cîntecul grecesc şi sîrbesc. După ce vor fi învăţat, îi vom trimite îndărăt la voi. Trebuie să aibă numaidecît voci bune. Ni s-au trimis şi din Prezemysl pentru a studia cîntările" [37]. De altfel, din timpul acestei domnii există şi primele informaţii în legătură cu trimiterea la studii peste hotare a unor tineri din Moldova. Dintr-o scrisoare expediată de Alexandru Lăpuşneanu „popii Sava şi ucenicului Ioachim de la Sfînta Anastasia" aflăm că domnul Moldovei se bucura de faptul că cei doi studiau, trimiţîndu-le pentru cărţi şi odăjdii 1 500 de aspri. În finalul acestei misive voievodul scria : *„Şi mă rog sfinţiei tale ca să te sileşti cu învăţătura, să fii învăţător al creştinilor şi stîlp cu sprijin credinţei strămoşeşti şi să nu fie munca sfinţiei tale în zadar"* (subl. ns. G.P.) [38]. Pentru a rezista, deci, asalturilor tot mai insistente ale Reformei Alexandru Lăpuşneanu era conştient că biserica Moldovei are nevoie de preoţi bine instruiţi, apelînd pentru aceasta la tradiţionalele centre ortodoxe din Balcani. Tot peste hotare erau trimişi tineri pentru a se pregăti în vederea practicării unor noi meserii. În martie 1558, „Socoţelile Braşovului" înregistrau şi sosirea unui sol de la Alexandru Lăpuşneanu cu cîţiva moldoveni care urmau să înveţe unele meşteşuguri în acest oraş („Adduxit quidam Moldawiensis aliquot adolescentes qui artificia addiscerent)" [39]. Avînd în vedere atenţia acordată de acest voievod diverselor forme de învăţămînt, considerăm că a fost posibilă şi funcţionarea acelei şcoli domneşti de grad mediu din tîrgul Hîrlău despre care vorbeşte Belsius într-unul din rapoartele sale trimise Habsburgilor [40]. Aici au studiat, probabil, şi o parte din copiii domnului, despre care Azarie scria că au fost „bine crescuţi şi daţi să înveţe cărţile şi învăţăturile ortodoxiei" [41]. Moldova devenise, de altfel, şi ca urmare a influenţei doamnelor din familia despoţilor sîrbi, un adevărat focar de cultură slavonă. Faptul era cunoscut nu numai în Peninsula Balcanică sau în Polonia, ci şi în regiuni mai îndepărtate de spaţiul românesc, cum ar fi, de exemplu, Moscova : la 1556, ţarul Ivan al IV-lea a cerut lui Alexandru Lăpuşneanu o traducere slavonă a „Sintagmei lui Matei Vlastares". Domnul l-a însărcinat cu alcătuirea ei pe Macarie — „învăţătorul Moldovei", cum îl numea Azarie —, care a tradus-o şi a ordonat-o pe articole după alfabetul slav [42]. De asemenea, nu este exclus ca însuşi domnul, care declara că pentru străini este un adevărat Alexandru Macedon [43], să fi poruncit transcrierea în slavonă a *Alexandriei*, manuscris care a fost dăruit de mitropolitul Grigorie mănăstirii Neamţ [44]. În bibliotecile mănăstirilor moldovene existau însă şi alte manuscrise valoroase. La cîţiva ani după moartea lui Alexandru Lăpuşneanu, un nobil polonez declara că în urma victoriei lui Despot de la Verbia (noiembrie 1561) el ar fi luat din Moldova „strălucit de frumoase monumente scrise, între altele şi libri Ciceronis de Republica ad Atticum, scrise cu litere de aur pe pergament, legate şi cu o pecete necunoscută pecetluite, cum se mai pot vedea şi trebuie să le fi preţuit un domn mare" [45].

Opera culturală a acestui voievod „cu hire înaltă" a fost mult mai vastă ; între altele, de numele lui Alexandru Lăpuşneanu sînt legate şi unele proiecte istoriografice. Se ştie, astfel, că, din porunca sa, ieromonahul Eftimie a scris o cronică, care nu este doar un simplu panegiric, cum s-a considerat uneori. Cum era şi firesc, scriitorul oficial îl elogiază pe

---

[37] *Ibidem*, p. 207—208.
[38] DIR, A, XVI/2, p. 34—35 ; Ştefan Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii româneşti (sec. X—XVI)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, p. 200—202.
[39] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XI, p. 798.
[40] Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 405—406.
[41] *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 140 şi 148.
[42] *Ibidem*, p. 75.
[43] Gh. Pungă, *Raporturile dintre Alexandru Lăpuşneanu şi marea boierime*, în An. şt. Univ. Iaşi, S. III a Istorie, t. XXIX, 1983, p. 19.
[44] Ilie Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, în „Cercetări Istorice", I (1925), nr. 1, p. 198.
[45] N. Iorga, *Nou despre Despot*, în „Revista Istorică", XXI (1935), nr. 10—12, p. 315.

„înţeleptul şi minunatul Alexandru [...] cel viteaz şi nou", dar cronica cuprinde şi o serie de informaţii din istoria Moldovei care nu mai sînt întîlnite în alte izvoare. Pe de altă parte, trebuie să arătăm că prin această cronică Alexandru Lăpuşneanu intenţiona nu numai să legitimeze şi să glorifice propria domnie, ci să şi aducă „la zi" istoria Ţării Moldovei. După cum se cunoaşte, singura variantă a *Cronicii lui Eftimie* s-a păstrat într-un zbornic miscelaneu de 504 file, care a fost descoperit de Ioan Bogdan la Kiev, la sfîrşitul secolului trecut[46]. Între copiştii primei părţi a acestui manuscris, care cuprinde diverse lucrări teologice, este menţionat un oarecare Roman diac din Baia ; cea de-a doua parte are un conţinut mai mult istoric şi, conform însemnării făcute pe ultimele file, a fost transcrisă de Isaia de la Slatina în perioada anterioară datei de 1 ianuarie 1561[47]. Această ultimă parte începe cu o istorie „universală" intitulată *Povestire pe scurt a anilor de la Adam şi pînă în vremea de azi, după neamuri* (f. 422—438), continuă cu o cronică bulgară fără titlu referitoare la perioada 1296—1413 (f. 440—447), urmată de *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei* (f. 450—459), care, de fapt, cuprinde singura variantă a aşa-ziselor anale *Putna I* (1359—1526), varianta scurtă a *Cronicii lui Macarie* (1504—1541 ; f. 459—482) şi *Cronica lui Eftimie* (1541—1554 ; f. 482—500)[48]. Istoria „universală" conţine informaţii privind Orientul antic, Imperiul otoman, Serbia şi Ungaria, începînd cu „facerea lumii" şi terminînd cu anul morţii lui Matei Corvin (1490)[49]. Ea este o compilaţie făcută în spaţiul nord-dunărean din moment ce conţine şi unele evenimente din istoria românilor cum ar fi moartea lui Mircea cel Bătrîn sau luptele purtate cu turcii de Iancu de Hunedoara şi Ştefan cel Mare. Este foarte probabil ca Isaia de la Slatina să fi conceput această parte a zbornicului ca o introducere la istoria Ţării Moldovei căreia îi consacră următoarele file. De altfel, acest călugăr pare a nu fi doar un simplu copist, lui datorîndu-i-se şi *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei (Putna I)*, care, după părerea noastră, reprezintă o prelucrare după o variantă a unui arhetip putnean făcută în aceşti ani. Ea a fost necesară pentru a reuşi să se surprindă într-un singur manuscris şi într-o concepţie relativ unitară întreaga istorie a Ţării Moldovei de la descălecat şi pînă la domnia lui Alexandru Lăpuşneanu. Considerăm, aşadar, că succesiunea în cadrul acestui zbornic a celor trei cronici româneşti scrise de aceeaşi mînă nu este întîmplătoare. Unitatea acestei compilaţii reiese şi din faptul că domnii Moldovei atestaţi în *Putna I* sînt numerotaţi de la 1 pînă la 20, respectiv, de la Dragoş pînă la Ştefan cel Tînăr, iar copiile cronicilor lui Macarie şi Eftimie scot în titlu voievozii care au urmat: Petru Rareş, Iliaş, Ştefan Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu[50]. Nu acelaşi lucru se întîmplă cu domniile lui Bogdan al III-lea şi Ştefan cel Tînăr deoarece ele apar în *Putna I* la numerele 19 şi 20. Pe de altă parte, trebuie observat şi faptul că această compilaţie reprezintă o adevărată istorie a Moldovei, scrisă în viziunea şi concepţia politică a lui Alexandru Lăpuşneanu. Istoricii au dovedit cunoaşterea şi folosirea de către Eftimie şi a celei de a doua părţi a *Cronicii lui Macarie*, care, după cum se ştie, are în vedere perioada 1541—1551. Amputarea acestei cronici se explică prin faptul că scriitorul oficial al lui Alexandru Lăpuşneanu nu putea accepta laudele aduse de Macarie soţiei lui Petru Rareş, Elena, precum şi condamnarea moderată a lui Iliaş turcitul şi mai ales glorificarea fratelui acestuia, Ştefan. Pentru ca Alexandru Lăpuşneanu să poată

---

46 Ioan Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Ureche*, Bucureşti, 1891, p. 1—22

47 *Ibidem*, p. 11. Nu s-a observat însă pînă astăzi că la văleatul 7069 (1561) nu corespund elementele cronologice secundare, care sînt valabile pentru anul 1560.

48 Partea de istorie „universală" a fost publicată de Ioan Bogdan în limba germană în „Archiv für slavische Philologie", Bd. XIII, 4, Leipzig, 1891, p. 503—543, iar *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei* în *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Ureche*, p. 143—171, text slav ; p. 185—222, trad. românească.

49 Pentru analiza izvoarelor folosite în redactarea istoriei „universale", vezi studiul *Contribuţii la istoriografia bulgară şi sîrbă*, (în vol. Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ediţie îngrijită, note şi studiu introductiv de G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Academiei, 1968, p. 255—269), unde se face distincţia între cronica „universală" care consemnează evenimentele pînă la 1425, analele sîrbe referitoare la perioada 1355—1490 şi cronica bulgară. Mai tîrziu, Ioan Bogdan avea să sesizeze şi faptul că în timp ce primele două sînt reunite într-un text continuu, ultima cronică este o operă aparte izolată de istoria „universală" şi de cea consacrată Moldovei prin filele albe de la p. 439 şi 448—449 (G. Mihăilă, *Istoriografia română veche sec. al XV-lea — începutul sec. al XVII-lea în raport cu istoriografia bizantină şi slavă*, în „Romanoslavica", XV, 1967, p. 169).

50 Excepţie fac Ştefan Lăcustă şi Alexandru Cornea, domni episodici pe care copistul n-a ţinut să-i scoată în evidenţă.

fi apreciat ca un salvator al Moldovei trebuia să fie condamnaţi predecesorii săi, iar asasinarea lui Ştefan Rareş să apară ca o pedeapsă meritată [51]; este tocmai ceea ce a realizat cu deosebit talent Eftimie. Nu s-a observat însă că şi prima parte a *Cronicii lui Macarie* a suferit unele modificări. A fost, astfel, suprimat pasajul de la începutul domniei lui Petru Rareş numit de cronicar „Petru cel Minunat" care fusese „ascuns ca odinioară lumina sub obroc"; acesta a fost folosit de Eftimie, dar atunci cînd îl caracterizează pe Alexandru Lăpuşneanu! [52] Chiar şi prima parte a acestei compilaţii *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei* (sau *Putna I*) a selectat, se pare, doar acele evenimente care corespundeau politicii promovate de Alexandru Lăpuşneanu.

Această istorie a Ţării Moldovei compilată de Isaia de la Slatina a constituit modelul unu letopiseţ scris la curtea lui Petru Şchiopul. După cum se ştie, şi *Cronica lui Azarie* se păstrează doar într-un zbornic miscelaneu slav de 328 file, aflat acum în Biblioteca de stat din Leningrad [53]. Prima parte a acestui manuscris (f. 1—206) cuprinde texte religioase, iar cea de-a doua (f. 208—310) are un conţinut istoric. Este vorba de o cronică „universală" (f. 208—224), urmată de *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei (Putna II*, 1359—1518), *Cronica lui Macarie*, varianta lungă (1504—1551) şi *Cronica lui Azarie* (1551—1574; f. 225—310) [54]. După cum se poate observa, partea istorică a acestui manuscris are o structură asemănătoare cu compilaţia din zbornicul copiat la mănăstirea Slatina. Au fost eliminate doar cronica bulgară pe care, de altfel, şi Isaia o izolase în manuscrisul său şi *Cronica lui Eftimie*, despre care istoricii au afirmat că Azarie nu a avut cunoştinţă, iar domnii Moldovei nu mai sînt numerotaţi sau scoşi în titlu. După părerea noastră însă cronicarul oficial al lui Petru Şchiopul a eliminat cu bună ştiinţă *Cronica lui Eftimie*, pe care a înlocuit-o cu partea a doua a *Cronicii lui Macarie*, iar istoria Moldovei de după 1551 a rescris-o aşa cum a cunoscut-o personal, dar şi în viziunea patronului său [55]. Actul său s-a vrut justiţiar atît faţă de Macarie, fostul său dascăl, cît, mai ales, faţă de Ştefan Rareş, voievod care, probabil, a fost denigrat pe nedrept de Eftimie. Într-adevăr, Azarie i-a redat acestui „domn viteaz" adevăratul său loc în istoria Moldovei, fără a defăima însă pe urmaşul acestuia, Alexandru Lăpuşneanu, care este privit cu obiectivitate şi chiar cu o oarecare simpatie de cronicar.

Se pare că nu numai această parte din istoria Moldovei a cunoscut o altă „interpretare" în compilaţia întocmită probabil de călugărul Azarie în vremea lui Petru Şchiopul. Astfel, dacă istoria „universală" din zbornicul de la Kiev este aproape identică cu cea din manuscrisul păstrat la Leningrad [56], analele *Putna I* şi *Putna II* reprezintă o prelucrare diferită, probabil a aceluiaşi prototip, conţinînd însă şi unele deosebiri, care, după părerea noastră, se datoresc concepţiilor politice diferite atît ale autorilor cît şi ale domnilor pentru care au scris. Dacă în *Putna I* se consideră că victoria de la Rîmnic (iulie 1481) s-a făcut cu voia lui Dumnezeu şi a sfîntului mucenic Procopie, în cealaltă variantă acest pasaj lipseşte, aici menţionîndu-se în plus faptul că Ştefan cel Mare a ars Brăila deoarece „duşmanul binelui, diavolul, a ridicat duşmănie". Explicaţia trebuie găsită, probabil, în faptul că primul domn muntean urcat pe scaunul Muşatinilor nu putea accepta înfrîngerea ţării sale de origine. De asemenea, datorită relaţiilor relativ bune existente între Moldova şi Polonia în timpul primei domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu, *Putna I* nu menţionează atacul lui Ştefan cel Mare asupra Regatului iagellon din anul 1498 şi nici victoria din Codrii Cosminului, evenimente înregistrate de *Putna II*. Mai mult, conform ultimei cronici, în bătălia din 1497 domnul Moldovei ar fi avut nu numai ajutorul lui Dumnezeu, ci şi pe al voievodului muntean Radu cel Mare. De asemenea, tot *Putna II* consemnează moartea doamnei Maria, soţia lui Radu cel Frumos, eveni-

---

[51] *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 107.

[52] Ioan Bogdan, *Vechile cronici pînă la Ureche*, p. 203. Deşi Petru Rareş era mort de aproximativ două decenii, copistul a transcris, probabil de pe originalul cronicii, şi urarea de viaţă lungă făcută de Macarie acestui domn.

[53] Ioan Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie*, în „AAR, Mem. Secţ. Ist.", Seria a II-a, t. XXXI, 1908—1909, p. 57—214.

[54] *Ibidem*, p. 59—60. Transcrisă de un singur copist (vezi facsimilele de la sfîrşitul studiului citat), partea istorică a acestui manuscris este mai unitară decît cea din zbornicul copiat de Isaia. Continuitatea letopiseţului este „întreruptă" doar de scrierea cu cerneală roşie a frazelor de la începutul cronicilor lui Macarie şi Azarie.

[55] Aşa se explică, probabil, şi greşelile de datare din *Cronica lui Azarie*.

[56] Din publicarea comparativă a celor două texte de Ioan Bogdan se constată unele greşeli comune cît şi un anumit tip de prescurtare a primului manuscris de către autorul compilaţiei făcută în vremea lui Petru Şchiopul (*Ibidem*, p. 146—181).

ment fără prea mare importanţă pe care nu-l întîlnim în compilaţia lui Isaia de la Slatina [57]. Şi din analiza conţinutului acestor mici cronici rezultă faptul că ele au fost nu numai copiate, ci şi concepute în timpul lui Alexandru Lăpuşneanu şi Petru Şchiopul în vederea scrierii unor istorii moldoveneşti de la descălecat şi pînă în vremea acestor domni [58].

Cronica slavonă a Ţării Moldovei compilată de Isaia de la Slatina nu a fost singura încercare de acest gen din domnia lui Alexandru Lăpuşneanu; înainte de 1 august 1557, în eruditul centru cultural-artistic al mănăstirii Neamţ ierodiaconul Ielarion a copiat din ordinul mitropolitului Grigorie şi, probabil, şi al domnului un alt zbornic slavon de 338 file [59]. Şi acest manuscris cuprinde în prima parte o serie de texte religioase, urmate de o cronică „universală" intitulată *Împăraţii creştini. Primul sobor* (f. 220—225), numită însă de primul ei editor, slavistul Ioan Bogdan, *Cronica sîrbo-moldovenească*. Aceasta este de fapt o prescurtare a istoriei „universale" copiată şi în manuscrisele păstrate astăzi la Kiev şi Leningrad. Aici însă se enumeră împăraţii bizantini de la Constantin cel Mare la Manuel al II-lea (307—1425), cele şapte soboare, iar în final, prin compilarea aceloraşi anale străine cu o variantă a *Letopiseţului anonim*, s-a încercat o integrare a istoriei Moldovei în istoria universală. Între cele două părţi există o strînsă legătură care a fost pusă în evidenţă chiar de autorul cronicii: „De la facerea lumii pînă la anul acestor împăraţi 6067 (1359) ani. A venit Dragoş voievod din Ţara Ungurească, din Maramureş, la vînătoare după un bour" [60]. Deşi foloseşte aceleaşi izvoare ca şi celelalte două istorii „universale", Ielarion de la Neamţ şi-a pus amprenta asupra acestei scurte compilaţii prin modul în care a selectat evenimentele interne şi externe; astfel, şi aici sînt înregistrate luptele cu turcii purtate de Iancu de Hunedoara şi Ştefan cel Mare, dar în locul lui Mircea cel Bătrîn, menţionat în celelalte două manuscrise, a fost trecut

---

[57] Ambele cronici menţionează faptul că Ştefan cel Mare a fost „uns pentru domnie, pe Siret, unde se numeşte Dereptate pînă în ziua aceasta". Aşa cum s-a relevat recent, localitatea Direptate unde a avut loc înscăunarea acestui domn, probabil în ziua de Paşti a anului 1457, este atestată documentar pentru prima dată în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu (C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna şi Roşcani*, în „AIIA", XIX, 1982, p. 628). Tot în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu au fost reprimite Ciceul şi Cetatea de Baltă, despre care se afirmă că „sînt şi pînă astăzi".

[58] Faptul că ultimele evenimente surprinse în *Putna I* şi *Putna II* sînt din vremea lui Ştefan cel Tînăr i-a determinat pe unii istorici să afirme că ele au fost întocmite în vremea acestui domn păstrîndu-se doar copiile lor (*Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 42 şi 54; Ilie Minea, *op. cit.*, p. 216). Ipoteza ni se pare neargumentată mai ales pentru faptul că nu ne putem explica cum a fost posibil ca cele două cronici să înregistreze foarte puţine evenimente din timpul domnului în care au fost scrise şi de care, probabil, au şi fost comandate. Fireşte, că o obiecţie ni s-ar putea aduce şi nouă: dacă *Putna I* şi *Putna II* au fost scrise doar cu intenţia de a se releva întreaga istorie a Ţării Moldovei, începînd cu descălecatul ei, atunci ar fi trebuit să se oprească la 1504, deoarece, în continuare, faptele erau consemnate de *Cronica lui Macarie*. După părerea noastră, autorii celor două compilaţii au prescurtat o variantă a unui arhetip putnean care surprinde istoria spaţiului est-carpatic pînă în vremea lui Petru Rareş. La fel s-a procedat şi atunci cînd s-a întocmit istoria „universală": prima parte, care compilează în special izvoare bizantine, reproduce evenimentele de la „facerea lumii" pînă la anul 1425, iar partea a doua, pentru care se folosesc analele sîrbe, începe cu moartea lui Ştefan Duşan (1355). Sesizînd unitatea manuscrisului copiat de Isaia de la Slatina, Ilie Minea arăta că a fost posibil ca Alexandru Lăpuşneanu să fi „ordonat să se scrie o istorie moldovenească pînă la data la care a început zidirea mănăstirii sale" (*op. cit.*, p. 204).

[59] Ioan Bogdan, *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895, p. 79—102. Doar primele 318 file sînt scrise de Ielarion de la Neamţ, ultimele 20 fiind completate în sec. al XVIII-lea (*Ibidem*, p. 88). La f. 302, există o însemnare slavonă din care reiese că manuscrisul s-a copiat „din porunca şi cu dania preasfinţitului mitropolit al Sucevei, kir Grigorie numit şi de la Neamţ... şi s-a scris cu mîna ierodiaconului Ielarion, ucenicul aceluiaş mitropolit, în zilele lui Alexandru voievod, în anul 7065 (1557) luna august 1". Aproape acelaşi conţinut se află într-o notiţă slavonă din anul 1567 la f. 228 (*Ibidem*).

[60] *Ibidem*, p. 100. Nesesizînd unitatea acestei cronici, P. P. Panaitescu a reeditat doar ultima ei parte (v. *Cronicele slavo-române*, p. 187—193). O altă variantă a acestei cronici a fost adusă „la zi" din moment ce în final menţionează ocuparea Ungariei de către turci (*Ibidem*, p. 193).

omonimul patronului său, Alexandru cel Bun. Avînd în vedere faptul că ultimele informații cuprinse în acest manuscris sînt din vremea lui Bogdan al III-lea și Selim I, nu este exclus ca și această istorie „universală" să fi fost concepută ca o „prefață" a *Cronicii lui Macarie*[61]. Proiectul a fost însă abandonat probabil ca urmare a ridicării fastuoasei ctitorii de la Slatina, unde a fost reluat și înfăptuit de Isaia din porunca aceluiași domn.

Cunoaștem, de asemenea, faptul că și în alte centre culturale, cum ar fi curtea domnească a lui Alexandru Lăpușneanu, se găseau manuscrise care conțineau copii ale vechilor anale moldovenești sau străine. Ele au fost folosite de Nicolae Brzeski sau de unul din membrii soliei poloneze din anul 1566, care, la sfîrșitul lunii octombrie și în prima jumătate a lui noiembrie, a redactat, în orașul Iași, *Cronica moldo-polonă*[62]. De asemenea, așa cum s-a arătat relativ recent, în Moldova anului 1567, cronicarul Azarie a copiat *Viețile regilor și arhiepiscopilor sîrbi*, operă a mitropolitului sîrb Danilo și a discipolilor săi[63]. Pe lîngă faptul că relevă orizontul istoric foarte larg al acestui călugăr, descoperirea manuscrisului de la mănăstirea Sucevița evidențiază încă un fapt important: *în Moldova lui Alexandru Lăpușneanu au trăit și au creat cei mai mari cărturari ai secolului al XVI-lea:* Macarie, Eftimie Azarie, Isaia de la Slatina, Ielarion de la Neamț, ca și numeroși copiști care au intrat în anonimat. Opera lor istorică reprezintă veriga de legătură dintre analele slavone ale epocii lui Ștefan cel Mare și *Letopisețul Țării Moldovei* scris în limba română de Grigore Ureche[64]. Fără îndoială că istoriografia bizantină și sîrbă, care a

---

[61] Asemenea preocupări trebuie să fi existat și în vremea lui Petru Rareș. Astfel, interesant ni se pare faptul că și manuscrisul în care s-a păstrat *Letopisețul anonim al Moldovei* conține în prima parte, diferite texte religioase, urmate de o istorie „universală" reprezentată de traducerea slavonă a cronicii bizantine a lui Constantin Manasses (f. 103—235); *Ibidem*, p. 5).

[62] După cum reiese din titul cronicii, scrierea ei a început la 28 octombrie 1566. Din finalul acestei lucrări se poate constata faptul că ea a fost terminată la 214 ani două luni și jumătate de la întemeierea Moldovei. Avînd în vedere faptul că acest eveniment ar fi avut loc, după *Cronica moldo-polonă*, în anul 1352, iar autorul ei fiind un polon care a considerat că în Moldova se folosește stilul 1 septembrie, rezultă că definitivarea acestei opere a avut loc în jurul datei de 15 noiembrie 1566. Într-adevăr, în luna următoare, solia poloneză a părăsit orașul Iași. În aceste condiții, nu trebuie să ne surprindă faptul că *Putna I*, *Putna II* și *Cronica moldo-polonă* derivă dintr-un text comun (*Cronicele slavo-române*, p. 54).

[63] Ion Radu Mircea, *„Les vies des rois et archeveques serbes". Une copie inconnue de 1567*, în „RÉSEE", tom IV (1966), nr. 3—4, p. 393—412. După cum se observă manuscrisul a fost copiat în anul în care Alexandru Lăpușneanu dăruia un aer mănăstirii Milișevo (vezi n. 27). Or, prima copie cunoscută a acestei lucrări a fost făcută în anul 1553 tocmai la această mănăstire, fiind dăruită, apoi, ctitoriei sîrbe de la Hilander (*Ibidem*, p. 395). Este, deci, foarte probabil ca manuscrisul care a stat la baza acestei copii să fi fost adus în acești ani în Moldova de la una din cele două mănăstiri. Pe de altă parte, trebuie observat faptul că acest manuscris surprinde viețile regilor de la Uroș I pînă la Ștefan Dușan, deci tocmai acea parte din istoria Serbiei care lipsea din cele două cronici „universale". Analele sîrbești compilate de manuscrisele păstrate la Kiev și Leningrad începeau cu fraza: „Pe vremea aceea l-au ajuns moartea pe evlaviosul domn al sîrbilor, țarul Ștefan, în anul 6864, decembrie 25" (Ioan Bogdan. *Letopisețul lui Azarie*, p. 141). Ștefan Dușan murind în 1355, rezultă că transcrierea s-a făcut în mod mecanic, copistul nemodificînd văleatul în funcție de stilul „1 ianuarie" folosit în Moldova.

[64] Firește că a existat o etapă intermediară în care au fost traduse aceste istorii ale Țării Moldovei scrise în limba slavonă. Ureche menționează „letopisețul nostru cel moldovenesc" care evoca „pre scurt" evenimentele pînă la domnia lui Petru Șchiopul, acesta fiind, probabil, o traducere a unei variante a *Letopisețului lui Azarie* (*Letopisețul Țării Moldovei*, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1955, p. 58). De asemenea, unul dintre interpolatorii cronicii sale, Axinte Uricariul, vorbește despre „letopisețu vechiu sîrbescu de Azarie călugărul izvodit", citîndu-l pentru unele evenimente care au avut loc în sec. al XV-lea. (*Ibidem*, p. 79 și 82). Cărturarii sec. al XVIII-lea știau deci de existența acestei istorii slavone a Țării Moldovei de la descălecat pînă în vremea lui Petru Șchiopul. Dacă Azarie ar fi trebuit să elogieze în cronică doar pe patronul său putea să pună în antiteză pe Ion vodă cu Petru Șchiopul, fără să mai scrie o istorie a Moldovei care să aibă ca punct de plecare sfîrșitul *Cronicii lui Macarie*. La fel ar fi putut proceda și Eftimie, contrapunînd pe Alexandru Lăpușneanu lui Ștefan Rareș.

cunoscut o intensă circulaţie în Moldova acelor ani, a servit de model celei moldoveneşti [65]. Între altele, s-a observat că sub influenţa analelor sîrbe, *Putna I* repetă fără justificare cuvintele „şi a murit" după menţionarea primilor domni moldoveni [66]. De asemenea, chiar titlul cronicii *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei*, care, probabil are în vedere întreaga compilaţie şi nu numai *Putna I*, a fost împrumutat tot din acest mediu [67].

În concluzia celor relevate aici, se poate susţine că Alexandru Lăpuşneanu aparţine acestui tumultuos veac al Renaşterii nu numai prin energica sa activitate politică şi comercială, dar şi ca om de cultură, mare ctitor şi restaurator, unul dintre continuatorii epocii ştefaniene în această perioadă de răscruce în istoria Ţărilor Române şi a Europei în general. Patronajul său cultural-artistic a depăşit hotarele Ţării Moldovei şi chiar spaţiul românesc, extinzîndu-se aproape asupra întregului ortodoxism european, care, în aceşti ani, era ameninţat nu atît de cuceririle musulmane, cît de Reformă. Aşa se explică de ce activitatea sa a fost defăimată în epocă în primul rînd de adversarii săi religioşi: în timp ce luteranul Despot îl numea cel mai mare tiran al tuturor timpurilor [68], susţinătorii pretendentului Bogdan, adăpostit la Satu Mare, deci într-un mediu reformat, îl socotea un Nero al moldovenilor [69], iar armenii care acceptaseră Reforma îl considerau „de zece ori mai crud decît a fost Iulian ⟨Apostatul⟩" [70]. Cu totul alta este optica lumii ortodoxe. Evocînd moartea sa, Azarie arăta că „piatra care nu miluieşte pe cel mai slab, nici nu este darnică pentru cei mai buni [...] a acoperit şi pe acest om aşa de mare" [71], iar mitropolitul Teofan refăcînd, la 1617, o clisterniţă care fusese dăruită mănăstirii Slatina de acest voievod, a cerut să se graveze pe marginea sa de sus şi cuvintele „sfînt răposatul marele ctitor" [72]. Chiar făcînd abstracţie de aceste aprecieri şi lăsînd doar faptele să vorbească, concluzia la care s-ar ajunge nu ar fi decît una: Alexandru Lăpuşneanu a fost un mare protector al artei şi culturii moldoveneşti.

---

[65] G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 158—168.

[66] Ioan Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Ureche*, p. 30. Acest fapt demonstrează încă o dată că istoria „universală" şi cea a Ţării Moldovei au fost transcrise de acelaşi copist. Mai bun cunoscător al limbii slavone, autorul cronicii *Putna II* a eliminat această expresie superfluă. Ioan Bogdan a relevat atenţia specială acordată de Isaia de la Slatina celor şapte soboare ecumenice şi eliminarea hotărîrilor acestor sinoade de către copistul zbornicului păstrat la Leningrad. Trebuie observat însă că aceeaşi tendinţă se constată şi în partea consacrată istoriei Moldovei: în timp ce *Putna I* redă cu unele amănunte cel de al optulea sobor care a avut loc la Florenţa, *Putna II* nici măcar nu-l menţionează.

[67] *Ibidem*, p. 28—29; G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 183.

[68] Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p, 374—375, nr. 349.

[69] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XI, p. 72—73, nr. 109.

[70] Gr. M. Buiucliu, *Cameniţa sau cronica armenilor din Polonia şi Moldova*, în „Convorbiri Literare", XL (1906), nr. 3—5, p. 246.

[71] *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 147.

[72] *Inscripţiile medievale ale României. Oraşul Bucureşti*, vol. I, redactat de Al. Elian, C. Bălan, H. Chircă, O. Diaconescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1965, nr. 1016, p. 688, nr. 1016.